

KÖZLEMÉNYEK

Ismeretlen magyarországi zsidó kalligrafus. (Lézer b. Jesája.) A magyarországi zsidó művészet kezdetei a XVIII. század közepére esnek. Az utolsó évtizedek kutatásai egyre több anyagot tárnak fel erre vonatkozóan.¹ Az elsők között van Aron SCHREIBER HERRLINGEN, akiről a pozsonyi 1735-i *Conscriptio* így emlékezik meg: „Moravus Gebitsensis Officialis in Bibliotheca Caesarea Viennensi.”² Számos műve vált ismertté.³ Külföldi utamon 1963-ban én is láttam tőle ismeretlen darabokat (pl. Koppenhágában: Cod. Sim. Hebr. Nr. 113; Cincinnatiban: HUC. Nr. 814.).

Vele karöltve jár Chájjim b. Áser ANSEL Köpecsenyből. 1723 óta lakott itt.⁴ Az 1725-i *Conscriptio* mint „scholae rector”-t említi. 17 munkát tartunk jelenleg számon tőle.⁵

Ebbe a korszakba tartozik a rohonci művész-iskola, amelynek tagjait név szerint nem, de alkotásait ismerjük.⁶ A nagykanizsai valóban művészi *Chevrá*-könyvet viszont a kaboldi Jicchák EISIK rajzolta 1792-ben.⁷

Most egy újabb községet kell beiktatnunk a magyar–zsidó művészet alkotóműhelyei közé: Németkeresztúrt (héberül: Celem). Ez is a „Hét község” közé tartozik.⁸ E terület és Ausztria közelsége adta az első művészeket a zsidóságnak Magyarországon.

A budapesti Iparművészeti Múzeumba 1961-ben vásárlás útján egy illusztrált héber könyvecske került (jelzete: 581314). Magassága: 7 cm, szélessége: 6,3 cm. 31 lapból áll. Címe: *ספר הלימודים*. A *Szefira* áldásmondattai után minden nap megjelölése egy külön lapra kerül. Az utolsó lapon olvasható héber kolofon magyar fordításban így hangzik: „Ez a kicsiny Lézer b. Jesája (örizze meg őt Szirtje és Megváltója) kezének munkája Celeből, az 1781. évben.” A másoló személyéről más forrásból sem tudunk meg többet.

A könyvecske ügyes kalligrafus munkája. Írásra és illusztrációra egyként vonatkozik ez. A pergamen-lapokat kézzel festett, magyar népies jellegű virágminták díszítik, amelyek azonban nem térnek vissza az unalmasságig, hanem változatosságot mutatnak. A virágminták Chájjim b. Áser módszerét és stílusát idézik. Idő és terület megengedi, hogy illusztrátorunk ismerhesse a termékeny előd munkásságát.

¹ NAMÉNYI E.: *Revue des Études Juives*. CXVI. 1957. 53–71. l.

² GOLD, H.: *Die Juden und die Judengemeinde Bratislava*. Brünn, 1932. 81. l.; *Monumenta Hungariae Judaica* 3. köt. Bp. 1937. 700. l.

³ *Yeda-Am*. V. 1958. 73–79. l.; RIVKIND, I.: *Hadoar*. XLIII. 1963. 415. l.; Uo., No. 34.; *Jewish Chronicle*. 1964. III. 13.

⁴ *Monumenta Hungariae Judaica*. 7. köt. Bp. 1963. 89. l.

⁵ SCHEIBER, A.: *Yeda-Am*. III. 1955. 22–23. l. *Studies in Bibliography and Booklore*. VI. 1962/64. 133–141. l. *Hadoar*. XLIII. 1964. 332., 334. l.

⁶ SCHEIBER, A.: *Studies*. III. 1958. 115–121. l.

⁷ NAMÉNYI, E.: *Revue des Études Juives*. CXVI. 1957. 71. l.

⁸ LITSCHAUER, G. F.: *Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes*. Bd. 4. Eisenstadt, 1959. 155. l. No. 2447.; MOSES, L.: *JJLG*. XVIII. 1927. 316–323. l.

Címlap

Az első szöveglap

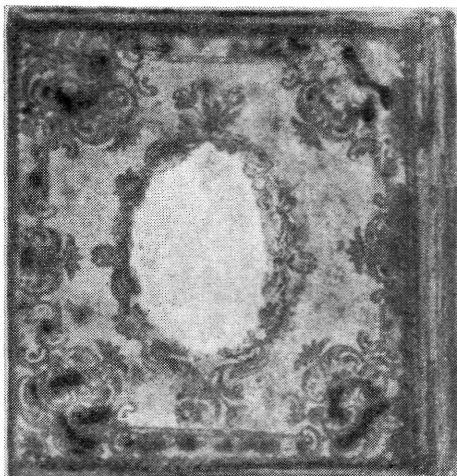

A Szeftira 27. napja

Kolofon

A kötés külön figyelmet érdemel. Színesen festett és aranyozott. A festett díszű és aranyozott pergamen-kötések — mint ezt SZ. KOROKNAY Évától tudom — aránylag ritkák Európában. Szórványosan előfordulnak Németországban és Hollandiában, nagyobb számban viszont Magyarországon. Debrecent szokták az így díszített kötések hazájának

Kötéstábla

mondani, de készültek ilyenek Kassán, Pozsonyban (az utóbbi helyen dolgozott Johann Gottlieb SCHRABS), Nagyszombatban s általában Nyugatmagyarországon. A legkorábbi darabok az 1700 körüli időből valók, virágkoruk a XVIII. század közepe és második fele.

Illusztráció és kötés miatt egyként figyelemre tarthat számot ez a könyvecske a magyarországi zsidó könyvművészet történetének szempontjából.

SCHIEBER SÁNDOR

Szinnyei József két levele František Richard Osvaldhoz. Nagyszombati kutatásaim során a magyar—szlovák kapcsolatok két érdekes dokumentumára bukkantam: SZINNYEI Józsefnek František Richard OSVALDhoz írott két levelére.

SZINNYEI tudományos munkásságában az objektív valóság talaján állva a századforduló Magyarországnak irodalmán a nemzetiségek irodalmát is értette. Nagy műve és alább ismertetett levelei hungarus-patriotizmusát bizonyítják.

Nem véletlen, hogy SZINNYEI éppen OSVALDhoz fordult kéréseivel. František Richard OSVALD akkoriban a szlovák irodalmi élet jelentős szervezője volt,¹ mint a *Literárne Listy* című lap,² a szlovák katolikus értelmiség orgánumának szerkesztője.

¹ A XIX. század végén OSVALD körül csoportosuló szlovák katolikus írók a BERNOLÁK-iskola tagjainak „rehabilitálásával” járultak hozzá a kor evangélikus jellegű irodalomtörténetíráshoz. OSVALD irodalmi munkatársai adták ki a *Tovaryšstvo*-almanach három kötetét BERNOLÁK hasonló nevű társasága alapításának századik évfordulója alkalmából.

² Az OSVALD vezette katolikus írócsoport lapja volt, amely vallási célkitűzései mellett — a *Kazatel'na* (*Szószerk*) mellékleteként jelent meg — elsősorban irodalomtörténeti írásoknak adott helyet. A cikkek témája főleg a BERNOLÁK-iskola, a XVIII. század utolsó negyedének felvilágosodási mozgalma volt.

Széles körű irodalomszervező és lelkészi munkája mellett maga is sok irodalomtörténeti adatot gyűjtött, SZINNYEI tehát joggal várhatott tőle segítséget, és műve, valamint a levelek nyomán láthatjuk, hogy kapott is.³

A két levél a Szent Adalbert Társaság (Spolok Svätého Vojtecha) levéltárában a 65. fasc. 246, 247. sz. alatt található. Teljes szövegük a következő:

„Főtisztelendő Uram!

Budapest, 1893. jan 18.

A „Magyar írók élete és munkái” cz. akadémiai nagy vállalatba, fölvettem az összes magyarországi régi s újabb írókat, így a tót írókat is, sajnos, hogy az utóbbiaknál nehezen boldogulok. Šafarčík⁴ könyve elavult, Vlček⁵ és a Slovenské Pohlady életrajzai gyengék, hiányosak; a könyvvezimekből még azt sem lehet tudni, hogy azok valóban önállóan jelentek meg, vagy cikkek, kéziratok? Munkám minél teljesebbé tételére Főtiszt. Úr segédkezését kérem szépen olyformán, hogy jelenleg a 18. füzet kerül sajtó alá az *Ember Pál* utáni írókkal, ha még találkoznék ily tót író (bár mely kis munkát irt, v. a hírlapokba dolgozott, mert a cikkeket is, ha lehet fölemlítem) *életrajzát és munkáik jegyzékét* kérem a könyv és cikkek tót címét adom ki, de mellé kérem azok magyar fordítását is. Ezután az F. betűre kerül sor, ezzel az év végéig készülok el, de az eleje már márcziusban kellene; tehát igen kérem Főtiszt. Urat ily sorrendben sziveskedjék segítségemre lenni; én szíves közlését minden egyes életrajz után (mint másoknál is szoktam tenni) fölemlítem. Tót írók albumát⁶ méltóztatik kiadni; lesznek abban életrajzok is? Szíves válaszáat, illetve küldeményét várva maradtam

N. Múzeum.

Kész szolgálja
Szinyei József”

„Kedves Főtisztelendő Úr!

Bpest, 1893. jun. 1.

Fejérpataky Gáspár *életrajzára* lenne szükségem, ki Bielopotoczky nevével is írt (Vlček, Dejiny 73.161.181.182.1. és Slov. Pohlady 1888.79.1. is van róla. Kérem! Munkái: Welika hodnost... panovi Dobóšich Jozefowi, biskupstwa Nitránskeho nowo-poswatanemu knazowi, Trnawe, 1791.⁷ (F. Gábor, ez talán más?) — Masopustni kratochvile slovansk. lidu v Uhrích Rozličnosti, 1827.⁸ — Národní običeje Tatranských Slovanuv Česká, Včela 1831.⁹ — Bajeslovné zvyky, a poverý Slovaky Kvety, 1839. 1840.¹⁰ (Hol

³ Együttműködésük más adatait I. a 12. sz. jegyzetben.

⁴ SZINNYEI itt nyilván ŠAFÁRIK, P. J. *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Ofen, 1816) című munkájára gondol. Itt jegyezném meg, hogy a levelek másolását betűhíven végeztem. A következőzések és szlovák nyelvi hibák a levelek írójának gyenge nyelvismeretéből adódnak.

⁵ VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatury slovenskej*. Turč. Sv. Martin, 1890. 280 l. SZINNYEI a levelek keltezését figyelembe véve minden bizonnyal ezt a kiadást használta.

⁶ OSVALD kiadásában ilyen albumról nem tudunk. Ha csak nem a már említett *Tovaryšstvo*-almanachra gondol. (*Tovaryšstvo. Sborník literárnych Prác v storočnú pamät' prvého „Učeného Slovenského Tovaryšstva.”* Usporiadal a z pomoci priateľov slovenskej spisby vydal F. R. OSVALD. 1—3. Ružomberok, 1893—1900.)

⁷ FEJÉR—PATAKY, Gabriel: *Welika Hodnost a taška Povinnost' kteru Dwogeg-Ctihodnemu Pánowi Bobóšich Jozefowi, Biskupstwa Nitránskeho nowo-poswatanému Kňazowi, pri prvég Obet'e geho, obetuwal predložil, w Kost'ele Welko-Ripňanském . . . W Trnawe 1791. U Wáclawa Gelinka. 8° 26 l.* (RIZNER I. 382. l., SZINNYEI III. 273. l.)

⁸ FEJÉRPATAKY (BELOPOTOCKÝ), Gašpar: *Masopustni kratochvile slovenského lidu v Uhrách. Rozličnosti, 1827. 62. sz.* (RIZNER I. 383. l., SZINNYEI III. 273. l.)

⁹ FEJÉRPATAKY (BELOPOTOCKÝ), Gašpar: *Národní obyčaje tatranských Slovanů v Uhrách. Česká Včela, I (1834) 16. sz.* (RIZNER I. 383. l., SZINNYEI III. 273. l.)

¹⁰ FEJÉRPATAKY (BELOPOTOCKÝ), Gašpar: *Bajeslovné zvyky, svátky a poverý Slováků. Kvety, VI (1839) 85. l.* (RIZNER I. 383. l., SZINNYEI III. 273. l.)

nyomtatták a munkákat? A címek magyar fordítását is kérem.) — Fejes Jánosnál : Hlas wologjcy k sedlacum, o prednostech a nedostatecých stavu tohoto. Presspurku, 1808.¹¹ (Kérem magyar címét. Ez egy német munkának fordítása lesz?) Igen köszönöm eddigi szívességeit¹² és kérem becses válaszát, ha lehet 5—6 nap múlva.

N. Múzeum.

Tisztelő híve
Szinyei József''

KÁFER ISTVÁN

Könyvkiadási viszonyok a Nyugat tükrében. A *Nyugat* elsősorban irodalmi folyóirat volt ugyan, kulturális életünknek azonban szinte egyetlen területét sem hagyta figyelmen kívül. Kritikai rovatában helyet kaptak a színház, a film, a rádió, a képzőművészetek s nem utolsósorban az írás, az olvasás, a könyv és a könyvtár legfrissebb problémái is.

Éppen ezért a könyv-, könyvtárkultúra előzményeinek feltárása során lényeges feladat annak megvizsgálása: hogyan látták a *Nyugat* írói a korabeli könyvkiadás helyzetét, miként ítélték meg annak jelentőségét, és milyenek gondolták a további fejlődés irányát. Fontos ez a vizsgálat különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a folyóiratban jelentkező vélemények a kor leghaladóbb értelmiségéhez tartozó íróink és publicistáink álláspontját tükrözték.

Kétségtelen, hogy a *Nyugat* és a kiemelkedő nyugatos írók cikkeiből kialakítható kép nem teljesen egységes, hiszen ezek a cikkek nem egységes írói tábor véleményét juttatják kifejezésre. Hozzájárul ehhez az is, hogy a *Nyugat* tevékenysége viszonylag hosszú időre terjed, amely egymástól eltérő fejlődési szakaszokat ölel fel. És természetesen nem lehet teljes sem, mert a terület kérdései közül írásaikban csak azok vetődnek fel, amelyek az irodalmi élettel s az ő tevékenységükkel szoros kapcsolatban állottak. Áttekintésük mégis szükséges és több tekintetben eredményes lehet, mert értékes adatokat szolgáltatnak arról, hogy milyen mértékben ismerték fel a hazai könyvkultúra társadalmi hivatását és milyen mértékig tudatosultak azok lehetőségei s feladatai az akkori haladó magyar közvéleményben.

Jelen áttekintésünk elsősorban a *Nyugat* 33 évfolyamának anyagára támaszkodik, de figyelembe veszi a *Nyugat* néhány kiemelkedő egyéniségének másutt publikált és a hazai könyvkultúra problémáival foglalkozó írásait is. A könyv- és könyvtárkultúra kérdéseit valamennyiük közül leggyakrabban és legsokoldalúbban BABITS Mihály, ELEK Artur, KOSZTOLÁNYI Dezső, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos elemzi, így a vezérfonalat is elsősorban az ő megállapításaik adják. Mások viszont csak egyszeri vagy néhány hozzászólással, de mélyreható elemzésükkel a lényegyet megragadó írásaikkal lendítik tovább a kérdések megoldását és tudatosítását. Közülük is kiemelkedik ADY Endre, BRESZTOVSZKY Ernő, BUDAY György.

¹¹ FEJES, Jan: *Hlas wologjcy k Sedlákum*, o přednostech a nedostatecých stavu tohoto. K prospěchu, k navčenj a zvláště k výstraze sedláku; od gegich Pjřtele. . . Pěři a nákladem Insstyutu literatury Slowenské, W Presspurku 1808. Pjsmem Ssim, P. Webera. 83 l. (RIZNER I. 384. l., SZINNYEI III. 284. l.)

¹² SZINNYEI — mint munkájából látjuk — megfelelően felhasználta OSVALD közléseit, RIZNER három évtizeddel később kiadott *Bibliografia pisomnictva slovenského*. 1—6. Turč. Sv. Martin, 1929—1934. c. műve alapján azonban az adatok korántsem teljesek és pontosak. SZINNYEI és OSVALD együttműködésének más nyomai is találhatók (pl. Fándly III. 123. l., Emmanuel II. 1288. l.), a későbbi kötetekben azonban az OSVALD-közlések egyre ritkábbak. Az OSVALD-irodalommal kapcsolatban egyébként Vö.: *Dejiny slovenskej literatury* Bratislava, 1960, Osveta. 432—4. l., MRÁZ, Andrej: *Dejiny slovenskej literatury*. Bratislava, 1948, SAVU.

A *Nyugat* írói érdeklődéssel vizsgálták először is, hogy mennyiben elégíti ki könyvkiadásunk a magyar társadalom szükségleteit, vállalja-e a ráháruló feladatokat, ugyanakkor megkísérlik felvázolni a további perspektívát. Elemző munkájuk során természetesen nem foglalkoznak a könyvkiadás egészével, hanem csak egyes elvi problémáit emelik ki. Mindenekelőtt sikerült feltárniuk azokat az általánosabb összefüggéseket, amelyek tükrében könyvkiadásunk főbb problémái érthetővé váltak. Számba veszik azokat a szempontokat, amelyek a polgári társadalom viszonyai között a könyvkiadás meghatározó tényezői. Felismerik, hogy a polgári társadalom viszonyai között a kiadók programját főként a hivatalos világnézet és a közönség igényei, azaz a kapitalista világ politikai és gazdasági érdekei alakítják. Velük szemben a társadalmi nevelés, a széles néptömegek szempontjai háttérbe szorulnak.

Az elsőre jellemzően NAGY Lajos figyel fel, s keresi a jelenség magyarázatát is. Szerinte a könyvkiadást elsősorban az befolyásolja, hogy a kiadók maguk is vállalkozók, akik érthetően a polgári társadalom világnézetét teszik magukévá, s tevékenységük során is ezt tekintik irányadónak „... megtörtént már nemegyszer, hogy a kiadó elutasított valamely művet üzleti érdeke ellenére is, azért, mert véleménye szerint a mű hatása arra a kategóriára nézve, amelyhez saját magát számítja, nem kedvező” — írja NAGY Lajos.¹ Ugyanezt a véleményét már egyszer 1919-ben *A Vörös Lobogó* számára az akkori körülmények között sokkal harcosabb formában így fogalmazta meg: „Csak annak az írónak a műveit fogadták el, ... aki szolgálta a tőke ideológiáját.”²

A másik tényezőt, a közönség igényeinek korlátlan kielégítésére törekvő magatartást már sokkal többen tudatosítják, és egyöntetűen elítélik. Rámutatnak arra, hogy mindennemű fejlődés útját állja a kiadó, „ha túlságosan respektálja a közönség megbotránkozó és tiltakozó részének erejét és lehetőségeit, illetve, ha a lehetséges megbotránkozásokkal szemben semmi kockázatot nem akar vállalni. Pedig tudni kell, minden, ami új, minden, ami még nem volt, sőt minden, ami erővel teljes, mindig egyúttal megbotránkozást is kelt.”³ Jól látják ennek a jelenségnek a társadalmi és gazdasági gyökerét. A fő ok a könyvkiadás kapitalizálódása.⁴ E jelenség teljes kivirágzása a nagy kapitalista vállalatok kialakulásával van kapcsolatban, amelyek „kiméletlen pénzeszínálásra adták magukat.”⁵ Nem vitatják, hogy a kiadónak vannak üzleti érdekei is, s ezek számára kétségtelenül fontosak. „Nem akarom elvetni a sulykot: a könyvkiadás természeténél fogva üzlet is. Kell, hogy az legyen a mai társadalmi berendezésünkben, mely a kultúra termeléséről, az íróról, a művészről nem gondoskodik, és amelyben az olvasás nem magától értetődő szükséglete az embernek, melyben a könyvet az olvasóra többé-kevésbé rá kell tukmálni,”⁶ — írja ELEK Artur, s egyben a korabeli társadalom viszonyival magyarázza is a jelenséget. De hangsúlyozzák: „a könyvkiadás nemcsak üzlet, hanem kulturális tevékenység. A könyvkiadó fontos faktora a magyar irodalmi és kultúréletnek.”⁷ A könyvkiadás nem csupán a szellemi termés passzív csatornája, hanem megfelelő programmal a társadalom kulturális arculatának aktív alakítója. Ezért a kiadókra nagy feladatok hárulnak a közönség igényeinek nemcsak a kielégítésében, hanem a továbbfejlesztésében is. „A közönség sokféle rétegből áll, sokféle mű iránt van felvevőképessége. Azokat a rétegeket pedig, amelyeknek egészen alacsonyrendűek az igényei, nem kell

¹ NAGY Lajos: *Jelentés az írói szabadság ügyében*. Nyugat. 1936. 2. köt. 372. l.

² NAGY Lajos: *Hogyan fizette a tőkés társadalom az íróit*. Író, könyv, olvasó. Bp. 1959. 1. köt. 65—68. l.

³ NAGY Lajos: *Jelentés az írói szabadság ügyében*. Id. h.

⁴ NAGY Lajos: *Író, könyv, olvasó*. Nyugat. 1941. 443—444. l.

⁵ ELEK Artur: *Magyar író és kiadója*. Nyugat. 1913. 1. köt. 43—52. l.

⁶ Uo.

⁷ NAGY Lajos: *Idegen regények garmadája*. Nyugat. 1925. 2. köt. 215—221. l.

kielégíteni, hanem nevelni kell, rá kell irányítani a nemesebbre. . . Van egy határvonal, ameddig a kiadó a közönség hajlandóságát követheti. . .”⁸ — határozza meg a kiadó szükségese magatartását NAGY Lajos.

Emellett foglalkoznak az általános helyzet orvoslásának lehetőségeivel. IGNOTUS és BUDAY György a következőket kiadói program és a helyes kiadói politika megteremtésében látja a megoldást.⁹ FÖLDI Mihály a könyvkiadás szervezetének átalakítását, „a decentralizálást”, tehát a „monopolizálás” felszámolását javasolja.¹⁰

A magyar könyvkiadás részproblémái közül főként a mennyiség és minőség alakulása, a magyar és külföldi kiadványok megoszlása, a kiadványok példányszáma és ára érdekli őket.

A század elején a könyvkiadás *mennyiségére* és *minőségére* vonatkozó megjegyzésekben jól tükröződik a könyvkiadás elhanyagolt állapota. 1909-ben HATVANY Lajos erős bírálatot mond a kiadók elmaradt szemléletéről, a kiadványok alacsony színvonaláról, elavult tartalmáról. Rámutat arra, hogy „esűf és haszontalan kiadványokkal”¹¹ árasztják el a könyvpiacot. Később ELEK Artur visszatekintve így jellemzi e periódus könyvkiadásának színvonalát: „Még soha annyi könyvet nem vásároltak, mint az elmúlt 10 esztendő során. És még soha oly kevés igazán érdemes író könyvét a magyar kiadók közre nem bocsátották”.¹² ELEK Artur már 1913-ban hangsúlyozza a könyvkiadás megreformálásának, a modern magyar kiadó megteremtésének szükségességét, mert a jelenlegi viszonyok között szinte a *Nyugat* vállalat az egyetlen kiadó, amely kiadói programját megkísérli a kor igényeinek megfelelően alakítani.

Már az első világháború alatt megindult, majd a később tovább fokozódó mennyiségi növekedés minden örömeik ellenére sem téveszti meg a *Nyugat* munkatársait, s jelzik, hogy a minőség terén még sok a hiányosság, sőt leromlás mutatkozik. Ennek okát KOSZTOLÁNYI a kellő kritika hiányában, NAGY Lajos a cenzúrában látja.¹³

Vita formájában foglalkoznak a *magyar* és a *külföldi* irodalmi művek kiadásának a megoszlásával. Érdekes megfigyelni a kérdés fejlődését. Kitűnik, gyorsan és jól érzékelik a könyvkiadás minőségi összetételének alakulását, és hamar átlátják annak következményeit.

A század elején HATVANY Lajos még hiányolja könyvkiadásunkból a külföldi termés bemutatását. Panaszosan írja: „kiadóink ma jutottak el Dickensig és Thackerayig, . . . nem furesaság, hogy mi vagyunk tán az egyetlen európai nemzet, amelynek nincsen egész Ibsene?”¹⁴ Az első világháborút megelőző években már megnövekedett a magyarul megjelent külföldi művek száma, de sajnos még „nagyobbrészt a szórakoztató angol és francia irodalom könnyű fajsúlyú és csekély értékű termékeit adták közre”.¹⁵ Hasonló MÓRICZ Zsigmond megállapítása 1921-ben.¹⁶ A háború idején a világirodalom iránti érdeklődés fokozódása a *Nyugat* íróit arra ösztönzi, hogy magyarázatot keressenek a könyvkiadás arányainak eltolódására. BABITS helyesen a látókörök szélesedésével, a határok kiterjedésével, s ennek kapcsán a kulturális összetartozás felismerésével tudja okát adni.¹⁷

⁸ Uo.

⁹ BUDAY György: *A magyar könyv társadalmi hivatása*. Nyugat. 1931. 1. köt. 53—56. l.

¹⁰ FÖLDI Mihály: *Fogel Ágoston: Korunk kultúrtörékvései*. Nyugat. 1913. 1. köt. 772. l.

¹¹ HATVANY Lajos: *Indulás*. Nyugat. 1909. 2. köt. 550—559. l.

¹² ELEK Artur: Id. h.

¹³ NAGY Lajos: *Szabad-e, lehet-e írni a magyar írónak?* Nyugat. 1925. 1. köt. 483—493. l.

¹⁴ HATVANY Lajos: Id. h.

¹⁵ SCHÖPFLIN Aladár: *Új magyar regények*. Nyugat. 1918. 1. köt. 67—76. l.

¹⁶ MÓRICZ Zsigmond: *A világirodalom felé*. Nyugat. 1921. 1. köt. 72—74. l.

¹⁷ BABITS Mihály: *Mireio*. Nyugat. 1916. 2. köt. 718—722. l.

A háború okozta elszigetelődés azonban nem tette lehetővé az új igény ellátását, de a fel-támadt olvasási kedv megnyitotta az utat az újabb magyar irodalom, s főként az újabb regény számára. SCHÖPFLIN Aladár örömmel állapítja meg, hogy könyvkiadásunk „nem irtózik annyira, mint azelőtt a teljesen új és kipróbálatlan nevektől sem.”¹⁸ A jelzett igény kielégítésére már csak a háborút követő években kerülhetett sor. Megindult a lázas kiadói tevékenység, mely mennyiségileg is, tartalmilag is nagy eredményeket hozott.¹⁹

A későbbiekben a külföldi irodalom térhódítása könyvkiadásunkban már nem vált ki ilyen lelkesedést. Sokan úgy érzik, s nem is alaptalanul, hogy a sok idegen könyv csökkenti az érdeklődést a magyar irodalom termékei iránt. KOSZTOLÁNYI Dezső teljes rezignációval „a magyar könyv pusztulásáról” beszél.²⁰ NAGY Lajos jóval tárgyilago-sabban ítéli meg a helyzetet, de az ő véleménye is hasonló. Az idegen könyváradat okát nagyon helyesen a kiadók üzleti szempontjainak fokozott érvényesülésével magyarázza. A kiadó megjelenteti őket, mert a közönség igényli, s így biztos piacra számíthat, emellett a külföldi írók kiadását még gazdaságosabbá teszi, hogy az idegen művek egy részéért nem kell honoráriumot fizetni, mert a szerzői jog nem védi a művet.²¹ A vita két további hozzászólója már a kiadók oldaláról ítéli meg a kérdést. Az első RANSCHBURG Viktor, aki nem ad igazat NAGY Lajosnak, mondván, a kiadó nem kockáztathat.²²

RÉVAI Mór János, aki alapos tájékozottsággal nyúl a kérdéshez, egyetért NAGY Lajossal abban, hogy túl sok a külföldi irodalom kiadása. Nem ismeri el azonban, hogy ez károsan hatna a magyar irodalom fejlődésére, mert szerinte „még kivételesen kelendő külföldi tucatregények sem vonják el a valódi közönséget az eredeti magyar regény-irodalomtól, mert ezek olyan közönségnél találnak elhelyezésre, mely még nem érhetett el Móriczhoz, Karinthyhoz, Herczeghez. És ha valami mentsége van a garmadák kiadásá-nak, úgy az lehet, hogy épp ezzel a selejtes tucat termeléssel... idővel olvasókat nevel-nek épp Móricznak, Karinthynek, Herczegnek és másoknak.”²³

Ehhez a kérdéshez kapcsolódik a példányszámok problémája. Nálunk az átlagos mennyiség két-három ezer volt. Pl. MÓRICZ Zsigmond és KARINTHY művei NAGY Lajos szerint 1500—2000 példányban jelentek meg.²⁴ Az ennél nagyobb példányszám már szinte eseményszámba ment.²⁵ Az ilyen nagy számokat többnyire a külföldi regények érték el. NAGY Lajos adata szerint Margaret MITCHEL közepes színvonalú regénye, az *Elfújta a szél*, 25 000 példányban fogyott el.²⁶ Ezek az adatok megmutatják, hogy bár RÉVAI indokai nem lebecsülendők, NAGY Lajos, KOSZTOLÁNYI és mások aggodalmai sem voltak alaptalanok.

Különösen sokat foglalkoztatta a *Nyugat* íróit a könyvek ára. Gyakran, s aggódva állapították meg, hogy a magyar könyv, s főként a jó könyv drága. Felállítják az olesó, de jó könyv követelményét, s óriási lelkesedéssel üdvözölnek minden ilyen jellegű törek-vést. Így üdvözli például a *Magyar Könyvtár*²⁷ és a *Nyíl* c. regénysorozatot, amelyeket 10—15 fillérért terjesztettek.²⁸ ADY Endre csodálattal ír a külföldi könyvkiadásról,

¹⁸ SCHÖPFLIN Aladár: Id. h.

¹⁹ MÓRICZ Zsigmond: Id. h.

²⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső: *A magyar könyv pusztulása*. Nyugat. 1925. 2. köt. 66—72. l.

²¹ NAGY Lajos: *Idegen regények garmadája*. Id. h.

²² RANSCHBURG Viktor: *Válasz Nagy Lajos cikkére*. Nyugat. 1925. 2. köt. 221—225. l.

²³ RÉVAI Mór János: *A garmadákról*. Nyugat. 1925. 2. köt. 226—227. l.

²⁴ NAGY Lajos: *Idegen regények garmadája*. Id. h.

²⁵ ZSADÁNYI Henrik: *Egy könyvről, amely húszezer példányban jelent meg*. Nyugat. 1926. 1. köt. 64. l.

²⁶ NAGY Lajos: *Iró, könyv, olvasó*. Id. h.

²⁷ PÓK Ödön: *Révész Béla: Szegény ember sorsa*. Nyugat. 1910. 1. köt. 770. l.

²⁸ ILLÉS Endre: *Ötven új magyar regény*. Nyugat. 1932. 1. köt. 662—665. l.

amely filléres kiadványokban milliók számára tette hozzáférhetővé a francia és a világ-irodalom klasszikusait.²⁹

A *Nyugat* nemcsak elyben hirdette, hanem saját kiadójának gyakorlatában is követte ezt a célkitűzést. A *Nyugat* kiadói hirdetéseiből kitűnik, hogy a legújabb és legértékesebb magyar irodalmat egészen olcsón, 10–80 filléres kiadványokban juttatta el a legszélesebb rétegekhez.³⁰

Megemlékezések és beszámolók formájában gyakran esik szó a *Nyugatban* a kor egyes kiadóiról. Bár a leginkább RÉVAI neve szerepel cikkeikben, foglalkoznak LÉGRÁDY, WOLFNER József, KNER Izidor és családja, Dante és más kiadók tevékenységével s nem utolsósorban a *Népszava* munkájával is. Ezek a följegyzések megmutatják, hogyan látták és hogyan értékelték e kiadóknak a magyar társadalom életében betöltött szerepét.

Rendkívül érdekesek azok a cikkek, amelyek a *Népszava*, a munkásmozgalom kiadói tevékenységéről számolnak be. A *Nyugat* megállapítja: „A *Népszava* könyvkiadó-hivatala az egyetlen, amely a magyar munkásság számára ad ki nagy körültekintéssel és tervszerűséggel irodalmi műveket. . . a legnagyobb olvasóréteggel foglalkozik. Egy-egy kiadványuk 5–10 000 példányban fogy, egy-egy röpiratot 40–50 000 példányban tudnak elhelyezni.”³¹ RÉVÉSZ Mihály cikkéből pedig részletes tájékoztatást kapunk az 1918-ban megélénkülő munkásmozgalom könyvtermésének tartalmi összetételéről.³² A cikk azt bizonyítja, hogy a *Nyugat* érdeklődéssel figyelte a munkásosztály erőinek növekedését, és helyet biztosított nemcsak e könyvtermést ismertető, hanem ennek fontosságát hangsúlyozó soroknak is.

Mindig a legnagyobb elismeréssel szólnak KNERÉK munkájáról. Ez a kiadó nemcsak tartalmi igényességével, hanem könyveinek művészi kiállításával is felkeltette figyelmüket. „A gyomai Kner nyomda valósággal a magyar Elzevirt jelenti”³³ — írja a lelkes hangú bemutatás.

A legtöbb dicsérő szó a *Nyugatban* RÉVAIÉKNAK jutott.³⁴ A *Nyugat* íróinak megbecsülését RÉVAIÉK főként tudatos kiadói tevékenységükkel vívták ki. Noha üzleti érdekeiket természetesen ők sem áldozták fel, törekedtek az új olvasótábor kialakítására, a közönség nevelésére és színvonalas kiadványaikkal gondoskodtak az igények további formálásáról, fejlesztéséről.

A Dante kiadó mint bátor kezdeményező vállalkozót tartják nyilván, „mert ő adta ki azokat a könyveket, amelyeket senki sem mert kiadni”.³⁵

Foglalkoznak a *Nyugatban* LÉGRÁDY kiadói tevékenységével is. MÓRICZ fő érdemének a nagy példányszámot tartja, „melynek segítségével hatást tudott gyakorolni a közvélemény irányítására.”³⁶

A *Singer és Wolfner* cég helyét a magyar kiadók sorában találóan jelöli ki ELEK Artur: Kiadói programjukat nem jellemezte nagyobb igényesség, a sok másod- és harmadrangú külföldi szépirodalom közreadásával többnyire az átlagízlés kielégítésére töreked-

²⁹ ADY Endre: *Irodalom hírlapformában*. *Nyugat*. 1910. 1. köt. 204–205. l.

³⁰ *A Nyugat új olcsó könyvkiadójára*. *Nyugat*. 1931. 2. köt. 127. l. és a borítón.

³¹ *Magyar Könyvprogram*. *Nyugat*. 1930. 2. köt. szept. 16. II–VII. l.

³² RÉVÉSZ Mihály: *Marx irodalom*. *Nyugat*. 1918. 1. köt. 1048–1050. l.

³³ *Magyar Könyvprogram*. Id. h. VÖ. KOVÁCS Ilona: *A Nyugat és magyar könyvművészet megújulása*. Magy. Könyvszle. 1962. 131–147. l.

³⁴ IGNOTUS: *Jókat*. *Nyugat*. 1925. 1. köt. 141–145. l. KUNCZ Aladár: *Révai Mór János: Könyvek, írók, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. *Nyugat*. 1922. 1027–1029. l.

³⁵ *Magyar Könyvprogram*. Id. h. VÖ. SÁNDOR Pál: *Baloldali könyvkiadás a Horthy Magyarországon*. Magy. Könyvszle. 1962. 2–3. sz.

³⁶ MÓRICZ Zsigmond: *Légrády Imre*. *Nyugat*. 1932. 1. köt. 335–337. l.

tek. A magyar társadalom rétegei közül pedig elsősorban a középosztály szükségletével számoltak.³⁷

Összegezve tehát: felismerték a könyvkiadás funkcióját és a rá háruló feladatokat a polgári társadalom életében. Pontosan elemezték a könyvkiadás kapitalizálódásának folyamatát, s rámutattak ennek következményeire. Olyan programot hirdettek meg számára, amely a szocialista könyvkiadásnak is célkitűzésévé vált: az olcsó, jó és izléses tömegkönyvet. Követelik, hogy megvalósítása érdekében ne az üzleti érdeké legyen a döntő szó, hanem a könyv kulturális közvetítő szerepe kerüljön előtérbe.

KOVÁCS ILONA

Elkobzott könyvek és folyóiratok Debrecenben 1934-ben. (Adalék az ellenforradalmi rendszer cenzúra-történetéhez.) A debreceni rendőrség 1934 októberének első napjaiban letartóztatta *A Mi Utunk* című társadalomtudományi és irodalmi szemle szerkesztő bizottságának tagjait: név szerint VÉGH Dezső szobafestő és mázoló mestert, a folyóirat felelős szerkesztőjét, ÁDÁM (AUSPITZ) Miklós joghallgatót, a lap felelős kiadóját, továbbá KELEMEN (KUPFERSTEIN) József, SÁRKÁNY (SCHIFF) László és VÁRADI László magántisztviselőket, a szerkesztő bizottság tagjait. BAJOMI LÁZÁR Endre egyetemi hallgató, az irodalmi rovat vezetője egy-két nappal előbb hagyta el az országot, így ő ellene távollétében emeltek vádat. A szerkesztő bizottság tagjait „az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló büntett” címén fogták perbe.¹ Az ügyészség vádirata szerint *A Mi Utunk* létrehívásával „mozgalmat kezdeményeztek” a rendszer megdöntésére, s a folyóiratot kommunista, államfelforgató eszmék terjesztésére használták fel. Rajtuk kívül HOLLÓS KORVIN Lajos és EIDUS Bentián proletárköltők ellen — „sajtó útján elkövetett igaztás” büntette miatt — indult bűnvádi eljárás, mert a lapban forradalmi eszmeiségű verseket közöltek.

A rendőrség a letartóztatásokkal egy időben házkutatást is tartott a szerkesztő bizottság tagjainál. A lefoglalt könyveket, folyóiratszámokat az ügyészség bűnjelként csatolta a vádirathoz. Ime az összesített *Bűnjeljegyzék*:

1934. B. 4286/169. szám

A debreceni kir. ügyészségtől

Könyvek és folyóiratok jegyzéke

1. A tanítás szabadsága	Gábor Ignác fordító	1918.	Bp.	1 pld.
2. Forradalom és Köztársaság	detto	1918.	Bp.	1 „
3. A nő, a család	dtto	1918.	Bp.	1 „
4. Munka vagy anarchia	dtto	1919.	Bp.	1 „
5. Erkölcsan	Dr. Rózsa Ignác	1919.	Bp.	1 „
6. Forradalmi kormányok	Kropotkin Péter	1919.	Bp.	1 „
7. Levelek a börtönből	Rosa Luxemburg	1922.	Wien	1 „
8. Kereszténység és rabszolgaság	Rácz Béla	1922.	Wien	1 „
9. Az ember	Gorkij Maxim	1924.	Kassa	1 „
10. Golgota	Pavel Doročov	1925.	Kassa	1 „
11. Csodálatos történet	Barta Sándor	1925.	Kassa	1 „
12. A világbékéért	Garai János	1934.	Bp.	1 „

³⁷ ELEK Artur: *Elhunyt Wolfner József*. Nyugat. 1932. I. köt. 1295. I. Vö. HORVÁTH Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961. 156. és 169—171. l.

¹ *A Mi Utunk* peranyaga a Debreceni Állami Levéltárban található B 4286/1934. szám alatt.

13. Kultúrvilág és forradalom	Fedor János	1934.	Ungvár	1 pld.
14. Azokról, akik bort isznak és vizet prédikálnak	Rotor	?	Brecláv	2 „
15. Az ellenforradalom földjén	Hidas Antal	?	Wien	1 „
16. Döntsd a tőkét, ne siránkozz	József Attila	?	Bp.	1 „
17. Új tüzek	Kazimir Károly	?	Kassa	1 „
18. Új Március folyóirat	Eugen Kostmann	1931.	Wien	VII. évf. 7–11. sz.
19. Új harcok, folyóirat	Oravetz István	1933.	Bp.	I. évf. 1. sz.
20. Forrás, irodalmi szemle	Gereblyés László	1929.	Bp.	1929. december
21. Forrás, irodalmi szemle	dtto.	1930.	Bp.	1930. április
22. Sarló és Kalapács	Révész Imre;	1932.	Moszkva	IV.évf.6.sz.
23. dtto.	Münnich Ferenc	1933.	Moszkva	V.évf.1.sz.
24. Munkás és parasztnaptár	Fábry Zoltán	1933.	Pozsony	9 drb.
25. Munkás Kórus hiv. lap.	Szélpál Árpád	1933.	Bp.	I.évf. 1. sz.
26. Új paraszt szemle	Galicza I. János	1933.	Bp.	I. évf. 1. sz.
27. Szabad Írás kultúrszemle	Müller Lajos	1934.	Bp.	1934. 1. sz.
28. Vörös Május röplap	Steiner Gábor	Megszállási idő	Eperjes	4. pld.
29. Vörös Zászló	Székely Tilde	1933.	Prága	II.évf.20,26, 46. sz.
30. Az Út kulturális folyóirat	Mező István	1934.	Eperjes	IV.évf.1.sz. 3 pld.
31. dtto.	dtto.		dtto.	IV.évf.3,4, 13. sz.
32. dtto.	dtto.		dtto.	IV.évf.5.sz. 5 pld.
33. dtto.	dtto.		dtto.	III.évf.6.sz. 12 pld.
34. A Mi Útunk, társadalmi szemle	Végh Dezső	1934.	Debrecen	II.évf.4.sz. 56 pld.
35. dtto.	dtto.		dtto.	II.évf.5.sz. 81 pld.
36. dtto.	dtto.		dtto.	II.évf.6.sz. 83 pld.

A jegyzék feltüntette azt is, hogy a lefoglalt 36 könyv, illetve folyóiratszám közül melyeket kobozta el az ideig a bíróság, illetve melyeknek terjesztését tiltotta meg. Ezek voltak a következők: *Azokról akik bort isznak és vizet prédikálnak*,² *Az ellenforradalom földjén*,³ *Döntsd a tőkét, ne siránkozz*,⁴ *Új Március*,⁵ *Új Harcos*,⁶ *Sarló és Kalapács*,⁷ *Az Út*.⁸

Mit tudunk a debreceni kommunistáknál talált könyvekről és folyóiratokról?

A *Bűnjeljegyzék*ben felsorolt első öt könyv a *Forradalmi Könyvtár* kiadványaként jelent meg az 1918–19-es években. A sorozat kiadója a „Világ” szabadkőműves páholy volt. Az első kötet — *A tanítás szabadsága* (Victor HUGO parlamenti beszéde 1850. január 15.) — még mint a *Világ Páholy könyvtára* 1. száma jelent meg. A többi kiadványon már csak mint kiadó szerepelt a „Világ Páholy”. A kiadványok a liberális-radikális polgári eszméket terjesztették. Victor HUGO parlamenti beszédei, amelyeket a debreceni rendőrség lefoglalt és az ügyészség bűnjegyzékbe foglalt, a felvilágosult polgári gondolat jegyé-

² *Nyé* (Nyomozati Értesítő) 291–1933–86. sz. alatt elkobozva.

³ *Nyé* 36–1934–51. és *BKL* (Bűnügyi Körözések Lapja) 1934. évi 26–27. sz. alatt elkobozva.

⁴ *Nyé* 106–1931–31. sz. alatt elkobozva.

⁵ *BKL* 41–1932-S és *BKL* 23–1934-S sz. alatt elkobozva.

⁶ A Budapesti büntető törvényszék B.II.738–1933. sz. alatt elkobozta.

⁷ A Budapesti büntető törvényszék B.XIV. 3067–1934. sz. alatt elkobozta.

⁸ *Nyé* 176–1932–74. sz. alatt elkobozva.

ben fogantak. Fent említett beszédében az állami oktatásért, az állam és egyház szétválasztásáért szállt síkra, s a papok eltávolítását követelte az iskolából. A *Forradalom és Köztársaság* (Victor HUGO parlamenti beszéde 1851. július 17.) a bonapartista monarchistákat lepezte le, akik a polgári köztársaság megdöntését készítették elő. A *munka vagy anarchia!* (Victor HUGO programbeszéde 1848. május 29-én és parlamenti beszéde 1848. június 20-án) a vöröslobogós köztársaság ellen szól, amely HUGO szerint „hamuvá égeti a civilizációt” és „elnyomja a szabadságot”. Ennek 1919-ben, a proletariátus hatalomra jutásának küszöbén történő megjelentetése a polgárság tiltakozását fejezte ki a szovjet-, a tanácsköztársasággal szemben.

Az antiklerikalizmus jegyében fogant MICHELET: *A nő, a család* (részlet MICHELET *Du prêtre, de la famille* c. művéből), valamint a vele egy kötetben megjelent másik mű, MULTATULI: *Az igazi házasság (Máté XIX. fejezetének új variánsa)* c. írása. RÓZSA Ignác 1919-ben már az „egységes szocialista világfelfogás kialakulását óhajtotta szolgálni” *Erkölcstan* c. könyvével, amely azonban alapjában a polgári erkölcs szabályait foglalta pontokba. A sorozat kiadói a Tanácsköztársaság idején *Útmutató a szocialista irodalomban* összefoglaló cím alatt három könyvet adtak ki, amelyekben a szocialista eszme történetét ismertették. A három könyv: *Utópia írók és kommunisztikus kísérletek, A szocializmus úttörői, A szocializmus kronológiája*.

Az 1918–19-i magyarországi forradalmi hullám hívta életre a *Társadalmi problémák* című kiadványsorozatot. Szerkesztője, RUDAS Zoltán 1919 januárjában a következő bevezető szavakkal bocsátotta útjára az első könyvet: „A könyvsorozat nem áll semmiféle párt vagy csoport szolgálatában, s nem akar sem valamely pártprogram, valamely világnézet mellett propagandát kifejteni. . .” „. . . célunk. . . megvilágítani. . . a társadalmi problémákat. . . Fel akarjuk keresni a forrásokat, melyből a mai és holnapi szellemi és társadalmi mozgalmak táplálkoznak. . .” A sorozat első kiadványa, amelyet Debrecenben is megtalált a rendőrség (az anarchista múlttal rendelkező VÉGH Dezsónél) KROPOTKIN Péter: *Forradalmi kormányok* c. könyve volt. Az ismert anarchista forradalmár e röpiratában a forradalomra törekvő erőket igyekezett meggyőzni arról, hogy a bekövetkező győzelem után káros bármiféle kormány létrehozása.

A sorozat szerkesztője az alábbi írók műveit ígérte olvasóinak: DOSZTOJEVSKIJ, BAKUNIN, BERNSTEIN, CHESTERTON, ENGELS, ENRICO FERRI, GORKIJ, GRENICH, ISSAJEFF, JAURÈS, LIEBKNECHT, LABRIOLA, MARX, TOLSZTOJ, WELLS, STERNER.

Az ellenforradalom időleges győzelme megbénította Magyarországon a haladó törekvéseket, és derékba törte a forradalmi kiadók tevékenységét. A társadalmi haladás harcossai azonban ebbe nem nyugodtak bele. Először az emigrációban szervezték meg a magyar nyelvű irodalmi és tudományos ismeretterjesztő művek kiadását. Bécsben indították útjára az *Európa ismeretterjesztő könyvtár* kiadványait 1922-ben. Ezek közül kettőnek (a sorozat 4. és 8. kiadványának) jutott nyomára az ellenforradalmi rendőrség Debrecenben 1934-ben. Rosa LUXEBURG *Levelek a börtönből* c. — LENGYEL József fordításában megjelent — könyve négy példányban került a bűnjelek közé. A kiadó „mint az emberiség legmagasabbrendű megnyilatkozásait” adta az olvasók kezébe. A könyv a berlini, wronkei és breslauer fogságból (1916. július 10 és 1918. november 10 között) Sophie LIEBKNECHTHEZ írt leveleket tartalmazta. A sorozat másik kiadványa, RÁCZ Béla *Kereszténység és rabszolgaság* c. tanulmánya évezredek hiedelmét cáfolt meg a kereszténységnek a rabszolgasággal szemben elfoglalt állásfoglalásával kapcsolatban.

A sorozatban — amely a természettudomány, történelem, közgazdaság, filozófia, vallás, művészet és irodalom nagy alkotásaival szándékozott kultúrát terjeszteni — megjelent BERGSON, ENGELS, KANT, GOETHE, MARX egy-egy műve. A születőben levő magyar marxista eszmeiségű tudományos irodalom alkotásai közül megjelentette BALÁZS Béla: *A színjáték elmélete* és FOGARASI Béla: *Bevezetés a marxi filozófiába* c. művét.

A *Munka és tudás könyvtára* kiadványai 1923-tól jelentek meg Berlin—Wien kiadási hely megjelöléssel. A sorozatban MARX, ENGELS és LENIN műveit adták ki magyar nyelven, valamint a Kommunista Internacionálé és a Kommunisták Magyarországi Pártja jelentősebb dokumentumait. A KMP e kiadványsorozatában ezek mellett szépirodalmi művek is helyet kaptak. HIDAS Antal: *Az ellenforradalom földjén* c. verseskötete is itt jelent meg, s eljutott Magyarországra is. A debreceni rendőrség egy példányt talált a letartóztatott kommunistáknál. A szerző a könyvet azoknak ajánlotta, „akik meghaltak a magyar Tanácsköztársaságért és azoknak akik dolgoznak érte”.⁹

A KMP bécsi kiadványa volt az *Új Március* kommunista folyóirat is, amelynek 1931. július—novemberi (VII. évf. 7—11.) számát találta meg a debreceni rendőrség. Ebben a párt a munkásmozgalom aktuális problémáit taglalta, és a statáriumot hirdető fasiszta rendszer elleni harcra mozgósított.

A magyar forradalmi emigráció egy másik központja volt a húszas években Kassa városa. Itt a *Munkás* c. hetilap¹⁰ köré tömörültek, s a lap égisze alatt könyveket is adtak ki. A „Munkás kiadása”-ban megjelentetett könyvek közül több eljutott Debrecenbe is. Így Pavel DOROCHOV *Golgota* című regénye is — FÁBRY Zoltán fordításában. Az író e művében az orosz polgárháború eseményeit írta le forgatókönyvszerű megoldásban, a montázs-technika alkalmazásával. Az orosz irodalmat mellette és előtte GORKIJ *Az ember* c. kötete képviselte. A magyar írók közül BARTA Sándor *Csodálatos történetek, vagy mint fedezte fel William Cookendy polgári riporter a földet, amelyen él* c. satirikus regényét ismerték meg Debrecenben. A „Munkás” könyvtára 2. köteteként jelent meg a feudális egyházat leplező kiadvány: *Azokról, akik bort isznak és vizet prédikálnak* címmel. A statisztikai és dokumentum anyagot ROTOR állította össze. Ugyancsak ő állította össze a *Munkás és parasztnaptár* 1933 c. kiadványt, amelynek kiadója: MUNKÁS-STEINER Gábor, és Bratislava—Pozsony a megjelentetési helye. A naptárban közölt írások szerzői között van LENIN, GORKIJ, KARIKÁS Frigyes, FÁBRY Zoltán, ILLÉS Béla.

Kassán jelent meg 1933-ban KAZIMIR Károly proletárköltő válogatott verseinek kötete *Új tüzek* címmel.¹¹ STEINER Gábor — a fenti naptár kiadója — írta a *Vörös Május* című röplapot, amelyből négy példány került a debreceni rendőrség kezébe. FEDOR János kötete, a *Kultúrvilág és forradalom* a marxizmus tanait népszerűsítette. E könyvek mellett a csehszlovákiai kommunisták magyar nyelvű folyóiratai is eljutottak a debreceni kommunistákhoz. A FÁBRY Zoltán szerkesztette *Az Útból* tájékozódhattak a nemzetközi eseményekről, és olvashatták a szovjet építőmunka eredményeiről a beszámolókat.

A fasiszta terror viszonyai között harcoló magyar kommunistákhoz eljutott a biztató, erősítő szó Moszkvából is — az ott élő és dolgozó emigráns magyaroktól. A debreceni rendőrség a *Sarló és Kalapács* két számát foglalta le.

A szabadságtól, a demokratikus szellemi élettől elzárt magyar forradalmárok ezeken az illegálisan terjesztett könyveken és folyóiratokon keresztül tájékozódtak a világban, és ezekből kaptak inspirációt az önálló kiadói tevékenységre is. A forradalmi eszmék terjesztésében azonban az országon belül sem voltak magukra hagyatva. A náluk talált hazai kommunista kiadványok is mutatják ezt. JÓZSEF Attila *Döntsd a tőkét, ne síránkozz* c. kötete 1931 márciusában jelent meg, s az ügyészség azonnal perbe fogta miatta a költőt, és a kötetet elkobozta.¹² A megmentett példányokból — a bűnjeljegyzék tanúsága szerint — Debrecenbe is elkerült egy. GARAI János szintén proletárköltő volt, s különösen

⁹ A könyvről lásd MARKOVITS Györgyi: *Üldözött költészet*. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1960. Bp. 1962. 219—220. l.)

¹⁰ Miután a magyarországi terjesztésből kitiltották, *Kassai Munkás* címmel jelentették meg.

¹¹ A kötetről és 1939-i elkobzásáról lásd MARKOVITS Györgyi: *I. m.* 229—230. l.

¹² A peranyag ismertetését lásd MARKOVITS Györgyi: *I. m.* 202—207. l.

kórusversei voltak népszerűek a munkásmozgalomban. A bűnjeljegyzékben szereplő kötet címét rosszul írhatták, mert *A világbékéért* címen nem jelent meg kötet.¹³

A többi lefoglalt hazai kiadvány folyóirat volt. A *Forrás* a KMP legális „irodalmi és művészeti szemlé”-je volt, amelyet a 100% betiltása után hívott életre, de sorsa ugyanaz lett, mint az elődjéé; szerkesztőjét és munkatársait perbefogták. E szemlében a következők írtak: ANTAL János, FORBÁTH Imre, GEREPLYÉS László, HARASZTI Sándor, ILLYÉS Gyula, KODOLÁNYI János, NAGY Lajos, PÁKOZDY Ferenc és mások. Az *Új Harcos Szocialista Munkásszemle* „a proletárság harcra egységfrontjának megvalósításáért” szállt síkra. Lapjain JÓZSEF Attila fejtette ki véleményét e kérdéstről. Szerkesztőjét ORAVETZ Istvánt és a lap munkatársait többször bíróság elé állították, s így tették lehetetlenné a folyóirat megjelentetését. Hasonló sors érte a *Szabad Írás* c. „kulturális szemlé”-t is.¹⁴ Ennek sajtóperében DARVAS József, E. KOVÁCS Kálmán és MÜLLER Lajos állt a bíróság előtt. A *Munkás Kórus* „A Munkásszavalókórusok Országos Központjának lapja” a Szociáldemokrata Párt kulturális kiadványa volt. A következő magyar írók írásai jelentek meg benne: ASCHER Oszkár, BRESZTOVSKY Ede, RADNÓTI Miklós, SZALMÁS Piroska, TISZAY Andor, VERES Péter. A bűnjeljegyzékben szereplő egyes lapoknak, mint az *Új Paraszt* című szemlének vagy a prágai *Vörös Zászlónak* már nyomára sem lehet jutni. A hazai kiadvány valószínűleg már egy szám megjelenése után megszűnt; sok ilyen kísérletnek lett ez a sorsa az ellenforradalmi korszakban.

Ezeknek a baloldali vagy éppen kommunista kiadói próbálkozásoknak az ismerete hozzásegít ahhoz, hogy reális képet alkossunk a magyarországi progresszív erők elméleti és propaganda tevékenységéről az ellenforradalom 25 éve alatt. A debreceni *A Mi útunk* is ide tartozik. A megjelent hat számot az ellenforradalmi bíróság a rendszerre veszélyesnek minősítette; s az is volt, mert a munkásosztály érdekeiért emelt szót, és a dolgozó tömegeket a rendszer elleni harcra mozgósította.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

A felszabadult Magyarország első kommunista napilapja, a Népakarát. (Orosháza, 1944. október 15—20.) A szabad magyar sajtó kezdő lépéseiről, felszabadult hazánk elsőként megjelent lapjairól alig tudunk valamit. A legkorábbi szabad, demokratikus nyomdatermékek — nem számítva a Vörös Hadsereg politikai osztálya által kiadott és terjesztett magyar nyelvű újságokat, nyomtatványokat — hazai földön az 1944. szeptember 26-án felszabadított és nyomdával rendelkező Makó városában születtek meg. Az első szabad makói falragasz dátuma a város felszabadulásának napjával azonos.¹

1944. október első felében, a gyors szovjet előnyomulás eredményeként, sorra szabaddá váltak a Dél-Tiszántúl, a forradalmi múltú Viharsarok városai és községei. (Október 6-án Orosháza, Békéscsaba, Gyula, Szarvas, Békés, 8-án Hódmezővásárhely és Szentes, 11-én Szeged.) Ezekben a helységekben szinte azonnal megindult az élet a szovjet parancsnokságok áldozatkész támogatásával, a kommunisták néhány napon belül megalakult helyi szervezeteinek vezetésével.²

¹³ GARAI János 1934-ben megjelent írásai: *Nyárutó* (verseskötet), *A világgazdasági mai helyzete* (tanulmány).

¹⁴ A *Szabad Írás*ról ld. Magy. Könyvszle. 1963. 4. sz. 317—326. l.

¹ A Szegedi Áll. Levéltár gyűjteményében őrzött falragaszt a Makói Könyvnyomda (Megyeház u. 3.) állította elő. A városparancsnok hirdetménye a gyógyszer-tárak kinyitásáról, a tanítás, a mezőgazdasági munkák és a felekezetek munkájának folytatásáról. A Szovjet Hadsereg által kiadott magyar nyelvű lapokról ld. SZEMZŐ Piroska: *A Magyar Újság és az Új Szó*. Magy. Könyvszle. 1946. 90—94. l.

² SZABÓ Éva: *Adalékok a Magyar Kommunista Párt szervezeteinek létrejöttéhez (1944. október — 1945. május)*. Párttört. Közl. 1960. 1—2. sz. 77—93. l. 1944. november elejéig a párt a Kommunisták Magyarországi Pártja nevet viselte.

A nagy feladatok előtt álló pártmunka szolgálatában, a kezdeti hetek sodrában jelentek meg az Alföld déli részén, egyúttal az egész országban is, az első szabad újságok. A tájékoztatásnak és az agitációnak erre a formájára azért is nagy szükség volt, mert a lakosság túlnyomó része nem rendelkezett rádióval.

Az első lapok példányai csak részben maradtak meg, nem mindig kerültek közgyűjteményekbe, magánosok birtokában lappanganak többnyire ma is. Az eddigi — s véglegesnek mondható — tájékozódás szerint a legkorábban megjelent hazai szabad magyar napilap az 1944. október 15-én Orosházán megindult *Népakarat* volt, s a *Kommunisták Magyarországi Pártja orosházi szervezetének kiadásában látott napvilágot*. 1944. október 18-án két újabb kommunista újság indult a Dél-Alföldön: a KMP szentesi csoportjának a lapja, a *Magyar Népakarat*,³ továbbá a *Szegedi Népakarat*.⁴ Az eddig ismert negyedik szabad újságnak az 1944. október 23-án Hódmezővásárhelyen indult *Vásárhely Népe* tekinthető.⁵ Makón, nem tudhatni pontosan, milyen okból, nem jelent meg időszaki sajtótermék az első hónapokban. Békéscsabán a nyomdák működését ideiglenesen szüneteltették, jóideig nem indítottak lapot.⁶ Nem jelent meg újság 1945 februárjáig Gyulán sem.⁷

Az első lapok a megindulás után hamarosan megszűntek, rövid életűnek bizonyultak. Az orosházi *Népakarat*ból mindössze 5, a *Szegedi Népakarat*ból pedig 9 szám hagyta el a nyomdát. A megszűnés okát a visszaemlékezések szerint abban jelölhetjük meg, hogy a KMP kiadásában indult újságok fenntartását az illetékes pártszervek politikailag túlzottnak és korainak találták, s a városokéi kommunista pártlap helyett a demokratikus pártok közös helyi orgánumainak kiadását szorgalmazták.⁸ Ilyen lett az 1944. november 19-én indult szegedi *Délmagyarország*. A kommunista lapként született *Vásárhely Népe* is ilyené alakult át. Orosházán 1944. decemberében *Orosházi Hírek* címmel indult új lap, koalíciós alapon.

Amennyire az írott források, a lap megjelent és megmaradt példányai,⁹ valamint az élvázavas visszaemlékezések felhasználása erre módot ad, a továbbiakban az első, az orosházi *Népakarat* történetével kívánunk részletesebben is foglalkozni.

³ Az addig csak visszaemlékezésekből ismert lap 1. és 3. száma 1964 októberében került elő. Ezek a Szentesi Áll. Levéltárban vannak. (SCHNEIDER Miklós levéltáros közlése.)

⁴ Lőkös Zoltán: *Szeged felszabadulása*. Képek a város nagy esztendejéből. Szeged, 1954. (Csongrád megyei füzetek 3.) 11. l. A *Szegedi Népakarat* példányai több közgyűjteményben megtalálhatók.

⁵ A lap megjelent számai a Hódmezővásárhelyi Városi Levéltár tulajdonában is megvannak. Indulását említi PAÁL JÓB—RADÓ Antal: *A debreceni feltámadás*. Debrecen, 1947. 373. l. (Az első száma nyomott 1944. október 23-i dátummal szemben itt október 22-e szerepel.) Az első szám a *Szegedi Népakarat*ból vette át a vezércikket.

⁶ Gyulai Áll. Levéltár, Békéscsabai polgármesteri iratok 6116/1944. 1944. október 10-én *Alföldi Népiújság* címmel lap indult a városban, de csak egyetlen szám jelent meg. 1945 tavaszán — példány hiányában pontosabban nem tudunk — újra megjelent belőle néhány szám. (Gyulai Áll. Levéltár, Békéscsabai városi ideigl. vezetőtanács jkv. 1944. okt. 10., okt. 13., okt. 18. Békéscsabai Nemzeti Bizottság iratai 1945. ápr. 19-i jkv.). A *Viharsarok* c. újság első száma 1945. május 23-án jelent meg a városban.

⁷ Az *Alföld* c. koalíciós lap 1945. február 15-én indult meg a városban.

⁸ KERESZTES Mihály visszaemlékezése. (KERESZTES Mihály az 1944. október 14-én megalakult orosházi kommunista pártszervezet titkára, majd 1944. december 23-tól kezdve az KMP dél-magyarországi titkára volt, később Békés megye főispánja lett, így a kérdésben mondott adatai nagy forrásértékűek.)

⁹ A *Népakarat* 1. száma az orosházi Szántó Kovács Múzeum gyűjteményében, 2., 3. és 5. száma pedig SIRKER József orosházi tanár tulajdonában található meg. Tudunkkal a Párttörténeti Intézet könyvtára is őriz néhány példányt, RÁNKI (ROXI) Józsefné ajándékként.

A nagy mozgalmi hagyományokkal rendelkező és 1944. október 6-án jelentősebb harcok nélkül felszabadult Orosházán már a szabadság első napjaiban megindult az élet, a KMP megszervezése, a termelés és a forgalom helyreállítása. Október 8-án vette át a város feletti katonai parancsnokságot VORONYIN őrnagy, moszkvai tanár,¹⁰ aki minden segítséget megadott a rendkívül nehéz feladatok megoldásához, a közigazgatás újjászervezéséhez. A KMP helyi csoportja 1944. október 14-én alakult meg, de szervezése már október 8-án megkezdődött.¹¹

A viszonyok mielőbbi normalizálásához, a fasiszta demagógiától megzavart emberek új szellemű, megfelelő tájékoztatásához feltétlenül szükséges helyi napilap indítását VORONYIN őrnagy kezdeményezte október 9–10-e körül, s a megalakulás előtt álló pártszervezet vezetői gyorsan és eredményesen végrehajtották. Szerencsés véletlen, hogy a lapindításhoz szükséges személyi és anyagi feltételeket is biztosítani tudták. A szükséges irányítás és ellenőrzés ellátására a párt október 11-én 4 tagú szerkesztő bizottságot alakított, KERESZTES Mihály, RAJKI József, SÜLYÁN György és SZEMENYEI Pál részvételével. A szerkesztői funkcióra PALOTÁS Bélát delegálták, hosszas vita után. A szovjet parancsnokság MÁRTON Sándort bízta meg, hogy egyéb teendői mellett a lap munkáját segítse. MÁRTON Sándor a huszas évektől kezdve részt vett a fővárosi és a francia munkásmozgalomban, s mint munkaszolgálatos került Orosházára, ahol egységétől megszököve pártmunkára jelentkezett. Formálisan nem volt ugyan a szerkesztő bizottság tagja, az újság körüli teendők, az összeállítás, a nyomdai munka szervezésének gondját nagyobbrészt mégis a jeles grafikusművész, a karikatúráiról közismert RÁNKI (ROXI) József (1909–1953) vállalta magára a párt megbízásából. ROXI a Szocialista Képzőművészek Csoportjának egyik tagja volt, s a nemzetközi mozgalomban is dolgozott. MÁRTON Sándorral együtt szökött meg a munkaszolgálatos századtól a front közeledésekor. Energikus, fáradhatatlan, széles látókörű ember volt. 1945 őszéig maradt Orosházán. Végig újságíróként dolgozott. Orosháza után Szombathelyre került át, a *Szabad Vas megye* felelős szerkesztői tisztét töltötte be.

A *Népakarat* híryanagának zömét a szovjet városparancsnokság által rendelkezésre bocsátott rádiókészülék révén szedték össze. Főként a Kossuth Rádió adásait fogták, de a moszkvai rádió orosz nyelvű hadijelentéseit, az angol rádió magyar nyelvű híreit és a budapesti adót is figyelték. A lejegyzett, fontosabb híreket, közleményeket, kommentárokat némi rövidítéssel vagy változatlanul helyezték el az újságban. A híryanag kisebb részét a helyi közlemények, a közigazgatás fontos közérdekű felhívásainak közzététele adta. Ezeken kívül mindössze néhány elvi cikk, egy riport, egy vers és apróbb, színező írások kerültek a lap hasábjaira.

A technikai feltételek biztosítása sem ment könnyen. Október 9-én elhatározták a város kommunistái, hogy az újság megindításához lefoglalják a Bajza utca és a Kis-templom utca sarkán álló DEMARTSIK-féle nyomdát, ahol a felszabadulás előtt az egyik orosházi napilap készült. A nyomda gépi berendezése sértetlen volt, az induláshoz szükséges papírmennyiség is rendelkezésre állt. Amikor október 11-én a szerkesztő bizottság kijelölése is megtörtént, RÁNKI (ROXI) József és MÁRTON Sándor a nyomdával szemközi

¹⁰ Gyulai Áll. Levéltár, Orosháza közig. iratai 12681/1944. sz. A főjegyző jelentése az 1944. október 6-tól november 10-ig eltelt időszakról.

¹¹ A továbbiakban KERESZTES Mihály, MÁRTON Sándor, MÁRTON Sándorné, RÁNKI (ROXI) Józsefné és SZÜCS Ferenc 1964-ben gyűjtött visszaemlékezéseire támaszkodunk, írott források hiányában. Adatközlőinknek ezúton is köszönetünket fejezzük ki. SZÜCS Ferenc nyomdász állítása szerint a *Népakarat*nak 7–8 száma jelent meg. Bár eddig az 5. az utolsó előkerült szám, lehet, hogy igaza van. HORVÁTH László *Hűsz évvel ezelőtt* c. írásában (*Tükör*. 1964. okt. 13.) a lap egykori szerkesztő bizottsági tagjai közül a cikkünkben foglaltakkal egybehangzó visszaemlékezést közölt SÜLYÁN Györgytől is.

házban kaptak lakást, és minden idejüket a mielőbbi megindításra fordították. Az első szám szedését a helyben maradt nyomdászok közül Szűcs Ferenc, BENKŐ János, DEMARTSIK Béla, ZÁBORSZKY István végezte, majd id. DEMARTSIK Ferenc is bekapcsolódott. A szerkesztőség hamarosan átköltözött a nyomda épületébe. 1944. október 13-án reggel kezdték el az első szám nyomását. Két napon át éjjel-nappal hajtották — áramszolgáltatás hiányában kézierővel, 4—5 személy felváltva — a síknyomó gépet. Október 14-én (szombaton) délutánra mintegy 3000—3500 példány készült el október 15-i dátummal. A terjesztést még aznap megkezdték. A további számok jó részét is kézierővel hajtott gépen nyomták, az áramszolgáltatás rendszertelen volt. Részint emiatt, másrészt a híryanag soványsága miatt, a 2—5. számok csak két lapra terjedtek, szemben az első szám négy lapjával.

A *Népakarat* terjesztése a helybeli árusításon kívül a környéken is jelentős példányszámban folyt. Október közepétől kezdve az orosházi kommunisták Gyomától Battonyáig járták a vidéket a helyi pártszervezetek létrehozása céljából.¹² Útjaikra minden alkalommal több köteg újságot is elvittek, és gyakran ingyen osztogatták. Ha vidékről valaki Orosházára jött, annak is mindig adtak a lapból, amelynek ilyen módon sikerült jelentős elterjedtségre jutnia, és sokat segített a bizalmatlanság feloldásában.

Az öt szám kiadásával hat napig élt első szabad kommunista napilap önálló cikkeit (a rádióhíreket és a hivatalos közleményeket nem számítjuk) áttekintve az *első számot tartjuk a legértékesebbnek*. Szignálatlan, programadó vezércikkét, amely szembenéz a múlttal és a felépítendő, demokratikus rendszer fő elveit fejt ki, az egybehangzó visszamemlékezések szerint ROXI írta, és a szerkesztő bizottság alaposan megvitatta (*Út a jövőbe*). ROXI tollát dícséri az első szám eleven riportja is (*Beszélgetés egy szovjet katonával*). Forrásértékű beszámolóit közül az október 15-i szám az orosházi kommunisták és a különböző társadalmi osztályokból meghívottak október 9-i tájékoztató gyűléséről. Az utolsó lapra — szép jelképként — JÓZSEF Attila egyik versét helyezték el (*A város peremén*). Külön kis cikkben hívták fel az olvasókat, hogy leveleikkel, szabad véleményükkel keressék föl a lapot. A 2. számtól felényi terjedelműre apadt újság október 17-én PALOTÁS Béla lendületesen megírt vezércikkét közölte HORTHY október 15-i kudarcba fulladt kilépési kísérletéről, a nyilasok hatalomra kerüléséről. Kisebb önálló, ill. eredeti írás még ebben a számban egy ifjúmunkás levele az inasélet megalázottságáról, a felszabadulás jelentőségéről. Az október 18-i 3. szám *A mi programunk* címmel vezércikkben ismerteti az új idők alapelvét: mindenkinek dolgoznia kell. A 4. számot ezideig nem sikerült megtalálnunk. A közlések szerint többek között KERESZTES Mihály írását tartalmazta, amely a földreform mielőbbi megvalósítását követelte. Az október 20-i utolsó számban nincs olyan cikk, amelynek szerzőségét teljes biztonsággal a *Népakarat* kollektívájának tulajdoníthatnánk.

A *Népakarat* jelentőségét elsősorban nem is a benne megjelent írások színvonala adja, hiszen a szerkesztőség és a nyomda dolgozóinak, munkájuk támogatóinak fő gondja érthetőleg nem a cikkek nivója volt, hanem a szemlélet helyessége és legfőként: a kommunista, antifasiszta szellemben történő, mielőbbi tájékoztatás érdekében a lap technikai előállítására. Akkor még nem tudták, hogy derekas munkájuk nyomán a felszabadult Magyarország első napilapja került ki a sajtó alól.

SZABÓ FERENC

¹² SZABÓ Éva: *I. h.*